

SYMBOLER I PSYKOLOGIEN:
NOGLE INTRODUCERENDE OVERVEJELSER

Ole Andkjær Olsen

Elle est retrouvée.
Quoi? – L'Eternité.
C'est la mer allée
Avec le soleil.

Arthur Rimbaud

Symbolet er andet og mere end et middel til at udstyre et i forvejen velkendt indhold med en ornamental effekt, og det er andet og mere end en praktisk rekvisit til at overføre en koncentreret information på tværs af kulturelle og sproglige barrierer. Symboler kan mobilisere sider af følelseslivet, der ellers ikke kommer til udtryk, og de kan formidle nye erkendelser i et vanskeligt farbart terræn. Symbolbrug kan desuden modsvare regressionsprocesser, der tillader den enkelte at bakke ud af fastkørte problemstillinger og (gen)opleve en enkelhed, en skønhed og en følelsesfylde, som ikke kendes i den prosaiske hverdag. Den regrederede personlighed kan hente styrke og klarhed i denne tilstand, hvad navnlig kunstoplevelsen og psykoterapien er eksempler på. Symboler kan også tjene til manipulation og ensretning og til at udviske forskelle. Hvor ordet 'Danmark' f.eks. straks kalder på opdelinger og relationer, er det danske flag et samlende symbol på nationen og folket, et symbol, der spænder over og dermed tilslører de klasse- og interessenmodsatninger, der måtte være i befolkningen.

Formålet med dette temanummer er ikke at afhandle temaet symboler i sin totalitet – det ville være både hoved- og halsløst at forsøge på det –, men at præsentere nogle udvalgte problemstillinger, der tilsammen kan sige noget om psykologiens forhold til emnet. Et blik på symbolernes verden afslører, at den omfatter alt fra tal, bogstaver og geometriske figurer, over diverse himmellegemer, redskaber, planter og dyr, til kunstfærdigt udarbejdede konstellationer af tegn og figurer. De samme symbolske figurer findes med varierende betydninger i forskellige kulturer, i forskellige historiske epoker og inden for forskellige religioner, ordener

Ole Andkjær Olsen, mag. art. i litteraturvidenskab, dr. phil. på afhandlingen *Ødipuskomplekset* (Hans Reitzels Forlag, 1988); arbejder p.t. på et psykodynamisk leksikon støttet af Statens humanistiske Forskningsråd.

og sekter. Nogle er kendt af alle, andre kun inden for en lukket kreds og atter andre er private.

Termen symbol er ikke entydigt bestemt. Hos nogle forfattere reserveres den til at dække billedrepræsentationer i snæver forstand, hos andre omspænder den alle former for sproglige, repræsentative eller blot interrelerede tegn. Det bliver ikke lettere af, at der findes et stort antal specialtermer ved siden af og beslægtet med symbol: allegori, attribut, ikon, impresa, emblema, piktogram, insignium, sindbillede, indeks, motto, logo. Hertil kommer sproglige symboler og anvendelsen af billedsprog, hvor navnlig metaforen som en fleksibel form for symboldannelse har gjort sig stærkt gældende. Hovedinteressen i nummeret samler sig om symboler i den snævrere betydning, altså billedsymboler eller billedsproglige figurer, men også det almene symbolbegreb inddrages som en nødvendig forståelsesramme.

Valget af symbolet som emne sætter i alle tilfælde fokus på specifikke sider af det sproglige, som ellers ikke kommer frem. Ja symbolerne befinder sig udpræget i randområdet af det, der sædvanligvis betragtes som hjertet i det sproglige, nemlig hverdags sproget. Symbolerne fungerer mest karakteristisk uden for talesprogets sammenkædning af subjekt og prædikat som betydningsskabende operation. Deres syntaks er en anden. Symbolforskningen beskæftiger sig typisk med symbolernes tilblivelse, historie, funktion og betydning.

Tidligere temanumre af *Psyke & Logos* om kognition (nr. 2, 1988) og sprog (nr. 1, 1990) har dækket dette generelle felt, og symboler i den snævrere billedbundne betydning er på forskellig vis introduceret i temanumrene om det hellige (nr. 2, 1990), drømme (nr. 1, 1991), det ubevidste (nr. 1, 1992) og kunst (nr. 2, 1993).

Et par eksempler på symboltolkninger

Ingen behøver at være i tvivl om, at symboltolkninger er uhyre variable, og at forskellene bl.a. afspejler eksistensen af konkurrerende forskningsretninger. Den traditionelle symbolforskning er rent kulturhistorisk. Det er en kortlægning af de symbolbetydninger, der optræder i diverse kulturer, og det er virkelig en opgave for specialister at få alle nuancer gravet frem af sekundærlitteraturen. Heroverfor står de overvejende psykologiske symboltolkninger, der går ud fra, at symbolernes indhold er ukendt og ubevidst og alene kan findes gennem analytisk arbejde. Sándor Ferenczi siger således, at kun anvendelse af den psykoanalytiske metode giver den tilstrækkelige sikkerhed for, at en given symboludlægning er korrekt. Mellem disse yderstandpunkter findes forskellige mellemveje. Inden for litteratur- og kunstvidenskaberne anvendes der således ofte kombinationer af de to tilgange. For at kridte banen op skal vi her se på, hvordan to symboler – *edderkoppen* og *broen* – er forsøgt udlagt.

I Biedermanns symbolleksikon, der hører til den kulturhistoriske type, finder vi bl.a. følgende om *edderkoppen*: »I mange folkeslags myter et symboldyr med negativ betydning, somme tider et listigt trickstervæsen som i de vestafrikanske Anansi-fabler. (...) I den kristne symboltænkning er den det onde sidestykke til den gode bi og repræsenterer for det meste de syndige drifter, der udsuger menneskets blod. I folketroen betragtes den imidlertid også som et sjæledyr ud fra den antagelse, at sjælen i en edderkops skikkelse kunne forlade den sovendes åbne mund og derpå vende tilbage til den. (...) I det gamle Kina bestød den snarlig lykke, f.eks. en fortabt søns hjemkomst. Edderkoppen, der firer sig ned i en tråd, sættes i sammenhæng med forventningen om en glæde, der kommer ned fra himlen.« (Biedermann 1989, s. 31).

Hos Cirlot, der også er kulturhistorisk, men dertil jungiansk i sin tilgang, findes følgende indholdsbestemmelser, der ikke forekommer hos Biedermann: »The spider sitting in its web is a symbol of the centre of the world, and is hence regarded in India as Maya, the eternal weaver of the web of illusion (Jung). The spider's destructive powers are also connected with its significance as a symbol of the the world of phenomena. As Schneider points out, spiders, in their ceaseless weaving and killing – building and destroying – symbolize the ceaseless alternation of forces on which the stability of the universe depends. For this reason, the symbolism of the spider goes deep, signifying, as it does, 'continuous sacrifice' which is the means of man's continual transmutation throughout the course of his life. Even death itself merely winds up the thread of an old life in order to spin a new one.« (Cirlot 1962, s. 304).

Cooper supplerer Cirlot med et yderligere jungiansk perspektiv: »Den Store Moder i hendes frygtindgydende aspekt som den, der væver skæbnen, bliver undertiden fremstillet som en kæmpemæssig edderkop. Alle månegudinder er spindersker og vævere af skæbnen, og den kosmiske edderkop, den store edderkop eller den store væver er også den skaber, der spinder livets tråd af sin egen substans, og som selv fastgør alle mennesker til den ved deres navnestreng og binder dem til eller væver dem ind i verdensmønsterets net.« (Cooper 1978, s. 44).

Herfra til de psykoanalytiske udlægninger. Ved et møde d. 25. november 1910 i Wiens psykoanalytiske Forening forklarer Wilhelm Stekel edderkoppen som penisymbol, idet dens tråd symboliserer sperma eller urin. En diskussionsdeltager vil dog også have, at edderkoppen skal være det lille barn i moders skød. Freud forholder sig tavs, men i forelæsning 10 (1916-17) foreslår han, at edderkoppen er den onde moder, og siden tilslutter han sig den supplerende tolkning, som Karl Abraham fremsætter i 1922: Edderkoppen er den falliske moder, spindelvævet er de kvindelige genitalier, og den mandlige angst for edderkoppen er dels udtryk for incestskræk, dels for kastrationsangst. Små ufarlige edderkopper kan fortsat som andre små dyr symbolisere børn. Hermed er alle de anslåede tolkningsmuligheder integreret i det samme billede.

Mit andet eksempel er *broen*, som vi kan belyse ud fra de samme kilder som edderkoppen. Således skriver Biedermann: »Bro, et symbol på overgang, f.eks. over det vand, som skiller det dennesidige fra det hinsidige. Broen erstatter den færgemand, der i lignende verdensbilleder sætter sjælene over. (...) At slå bro mellem hverdagslivets verden og den anden verden er en så betydningsfuld oplevelse, at der skal bruges en brobygger (lat. pontifex, præst) for at sætte de to områder i forbindelse med hinanden. (...) Broer kan ikke kun forbinde, men også i symbolsk forstand fremstille overgangssituationen til en ny tilværelsesform, som kun kan beherskes meningsfuldt ved nøjagtigt fastlagte overgangsritualer.« (Biedermann 1989, s. 18).

I dette tilfælde har Cirlot og Cooper omtrent de samme angivelser, hvilket kunne tyde på, at vi her har at gøre med et universelt gyldigt symbol. Denne forventning skuffes imidlertid af psykoanalysen, hvor Ferenczi (1921) selvsagt også er i stand til at finde en seksuel symbolik. Freud tilslutter sig dette og resumerer det på følgende måde: »[Broen] betyder oprindeligt det mandlige lem, der under kønsomgangen forbinder forældrene med hinanden, men det udvikler sig da til yderligere betydninger, der afledes af den førstnævnte. Da det jo for så vidt er det mandlige lems skyld, at man overhovedet kan komme til verden fra fostervandet, bliver broen overgangen fra det hinsidige (den ufødte tilstand, moders liv) til det dennesidige (livet), og da mennesket også forestiller sig døden som tilbagevenden til moderskødet (til vandet), får broen også betydning som en befordring ind i døden; og endelig, i lang afstand fra sin første betydning, betegner den overgang, tilstandsforandring i det hele taget. Dermed stemmer det, når en kvinde, der ikke har overvundet ønsket om at være mand, så ofte drømmer om broer, der er for korte til at nå den anden bred.« (Freud 1933a, da. udg. s. 372-73).

Godt nok har psykoanalysen altså sin egen helt specielle og karakteristiske udlægning, men den overleverede betydning (overgang, især mellem liv og død) er i dette tilfælde så massiv, at den også er blevet integreret.

Symbolforskningens placering

Det er ikke overraskende, at repræsentanter for de forskellige forskningsretninger ser på hinanden med en vis skepsis. Hos en traditionel kulturhistorisk symbolforsker som Sven Tito Achen (1985, 1986) møder vi et generelt træk, nemlig en nærmest filatelistisk interesse for indsamling af gamle symboler kombineret med en stærkt antipsykologisk indstilling og en afvisning af navnlig dybdepsykologiens symboltydninger: Hvor de »egentlige« symboler er kollektive, hævdes de Freud'ske symboler at være individuelle, »de betyder hver især kun noget for én eneste person« (Achen 1986, s. 74). En anden forskel siges at være, at alminde-

lige billedlige symboler kan have alle tænkelige betydninger i verden, mens de Freud'ske kun udtrykker ubevidste erotiske behov. En tredje forskel er, at traditionelle billedlige symboler er placeret i den fysiske verden som cirkulerende tegn tillagt betydning ved konvention, mens de Freud'ske symboler primært er skabt ved indre associationer og således kun eksisterer »hos modtageren«, hvad enten de perciperes som drømme, billeder eller realobjekter. Men det indrømmes dog, at disse tolkninger undertiden kan være gyldige, da mange mennesker har de samme fortrængte behov.

Med hensyn til det første kritikpunkt dokumenteres det gennem hele dette temanummer, at Freud faktisk opererede med et arsenal af faste, overindividuelle symboler og derved knyttede an til den klassiske symbolopfattelse. Det samme gælder for Jung, der med sine arketypisk funderede symboler er tilhænger af en endnu højere grad af universalisme end Achen, selv om de individuelle symboludtryk kan være variable. Det er faktisk først i den nyere psykoanalyse, at læren om faste symbolrelationer er blevet kritiseret.

Med hensyn til det andet kritikpunkt er Freud rigtignok ofte blevet bebrejdet sin overdrevne seksualsembolik. Det må dog præciseres, at det symboliserede hos Freud ikke slet og ret er »de erotiske behov«, men de kropsorganer, aktiviteter og personer, der har relation til seksual- og følelseslivet (jvf. Ernest Jones-citatet nedenfor). Spektret er selvsagt blevet enormt udvidet hos Jung, men også i den kleinianske teori er udvidelsen til aggressionssfæren iøjnefaldende, og ser man i den nyere psykoanalytiske litteratur, finder man symboler på snart sagt alle intrapsykiske og interpersonelle fænomener.

Med hensyn til det tredje kritikpunkt synes Achen at mene, at der er et modsætningsforhold mellem symbolernes ubevidste karakter og deres evne til at kommunikere mellem en afsender og en modtager. Tilsvarende udtrykker han gentagne gange skepsis over for brugen af »private« symboler i kunsten, og han giver eksempler på kunstværker, der nok indeholder symboler, men hvor ingen ved, hvad de betyder, fordi facitlisten mangler. Her ser man tydeligt modsætningsforholdet mellem symbolentusiastens reference til et sæt af døde symboler med faste betydninger over for kunstnerens forsøg på at give sine erfaringer et nyt symbolsk udtryk, der først lidt efter lidt bliver anerkendt som sådant og tillagt betydning i samspillet mellem kunstneren og hans/hendes publikum.

Trods sin kritiske indstilling til psykologien indrømmer Achen på den anden side, at der er psykiske kræfter på spil bag symbolbrugen: »Hvis en stor gruppe, f.eks. en nations følelsesmæssige behov for kollektiv identifikation ikke imødekommes, hvis der ikke findes eller skabes populære symboler for deres nationale eller politiske eller religiøse fællesskab, kan der opstå et 'symbolvakuum' og behovet kan ligefrem udvikle sig til 'symbolhunger'«. Og videre: »Kloge folk sørger – måske delvis ubevidst – for at dette ikke sker. De dyrker, vedligeholder og skaber de

symboler, som holder sammen på deres fællesskab. Ukloge folk forsømmer deres symboler.« (Achen 1986, s. 202). Som eksempel nævnes Weimar-republikken, der søgte at undgå nationale symboler, og som dermed gav Hitler mulighed for at udfylde det opståede symboltomrum med en sand overflod af nazistisk symbolik.

Men det er jo præcis, hvad Wilhelm Reich på et psykoanalytisk grundlag påviste i sin analyse af fascismens massepsykologi (Reich 1933, f.eks. kapitel IV om hagekorsets symbolik). Ja, man kan pege på alvorlige mangler i den traditionelle symbolforskning, som faktisk kan udfyldes med psykologiens hjælp. Torkil Vanggaard, der trods sin psykoanalytiske uddannelse bestemt ikke kan kaldes freudianer, giver den traditionelle symbolforskning følgende ord med på vejen i forbindelse med sin udlægning af fallossymbolet: »Hvor snæver vor menneskeforståelse er blevet, efter at symbolerne er blevet forjaget fra vor bevidsthed, finder man så tydelige eksempler på som noget sted i den videnskabsgren, der i særlig grad beskæftiger sig med symboler: religionshistorien. Når som helst kønssymbolik optræder, katalogiseres den i reglen uden videre under frugtbarhedskulten; det gælder phallossymbolet, som man herved får placeret på en måde, der synes enkel og rationel og tillige er i selvfølgelig overensstemmelse med mange af vor civilisations vigtigste fordomme. Jeg vil søge at sige, hvor indskrænket og utilstrækkeligt et sådant syn er.« (Vanggaard 1969, s. 13-14).

Det er vanskeligt at opfatte den kulturhistoriske og den (dybde)psykologiske indfaldsvinkel til symboler som et enten-eller. Ingen kan være i tvivl om, at et kendskab til en epokes konventionelt vedtagne symbolverden er et *sine qua non* i symbolforskningen, men nøjes man med at studere de »bogførte« symboler og fastslå deres overleverede mening, får man aldrig besvaret de grundlæggende spørgsmål om symbolernes genese og funktion, som psykologien navnlig interesserer sig for. Netop religionen, propagandaen og reklamen er eksempler på, at symbolanvendelsen mobiliserer stærkere kræfter end det rationelt argumenterende sprog. Symbolforskningen har også brug for filosofien, lingvistikken og semiotikken som hjælpediscipliner, når billedsymbolerne skal klassificeres og indplaceres i overordnede tegnsystemer. Det er således op til semiotikken at sørge for den nøjagtige analyse af trafikskilte, vejrhænder og firmalogoer i forhold til hinanden.

Nogle inddelinger og grundantagelser

Mens nogle forfattere som f.eks. Ferdinand de Saussure reserverer betegnelsen symbol til de rene billedsymboler, bruger andre forfattere som C. S. Peirce, Ernst Cassirer, G. H. Mead, Claude Lévi-Strauss og Jean Piaget den om sprogtegn generelt eller slet og ret som overbegræb for alle tegnsystemer. Inden for rammerne af dette temanummer findes begge

disse valgmuligheder repræsenteret, men der er blandt bidragerne enighed om, at en generel viden om tegnsystemer uanset det terminologiske valg er nødvendig for at afgrænse symbolbegrebet i dets snævrere betydninger. Der er også en enighedstendens i retning af, at de forskellige typer af tegnsystemer ikke kan eksistere uafhængigt af hinanden.

Jeg vil i det følgende især se på symboler i den snævre betydning af billedsymboler. En inddeling af disse er foreslået af Erich Fromm (1949), der skelner mellem *konventionelle symboler*, f.eks. flaget som symbol på nationen, *tilfældige eller accidentelle symboler*, herunder Freuds såkaldte erindringssymboler, hvor f.eks. et blomstret tapet af private grunde kan være associeret med en bestemt følelse og dermed fungere som symbol på den, og endelig *universelle symboler*, hvor der typisk etableres en sammenkædning af bestemte universelle følelser med bestemte universelle naturfænomener, en sammenkædning, der med mindre variationer er fælles for alle mennesker. Den anden af disse typer placerer sig på niveau med symptomerne, og teorien herom skal findes som et punkt under symptomdannelsens mekanismer. Den første type udgøres af de symboler, der interesserer den traditionelle symbolforskning, og det efterlader tilsyneladende den tredje type til psykologien. Denne type udgøres ikke af ikoner i snæver Peirce'sk forstand, som når tegningen af huset ligner huset i et direkte afbildningsforhold, eller piktogrammer, som når en kringler repræsenterer bagerfaget. Det »naturlige« i symbolrelationen skyldes en fællesmenneskelig disposition og erfaringshorisont i valget af symboler, og disse symboler nyskabes ifølge Fromm hos hvert enkelt menneske i ontogenesen. Andre forfattere peger på en fylogenetisk begrundelse, men opfatter i øvrigt de universelle symboler på samme måde.

Hermed kunne der sluttes fred mellem de konkurrerende teorier, hvis ikke netop grænsedragningen mellem typerne og muligheden for overlapning mellem dem skabte nye problemer. Nogle af de konventionelle og accidentelle symboler kan være opstået sådan, at de er sammenfaldende med de universelle. I det digteriske sprog og i psykoterapi drejer det sig om den enkeltes evne til selv at symbolisere, og de ideologer og designere, der konventionelt »vælger« symboler til at markedsføre en idé eller et produkt, vil naturligvis stræbe efter at finde netop de symboler, der på forhånd formodes at vække genklang i modtagergruppen, dvs. symboler der er tendentielt universelle. Når Fromm så endelig tillader individuelle eller i hvert fald kulturelle variationer (»dialekter«) inden for gruppen af universelle symboler, f.eks. vil solen i kolde og varme egne blive tillagt et forskelligt symbolindhold, alt eftersom den er en mangelvare eller en plage, bliver det klart, at hans inddeling vil efterlade mange tvivlstilfælde.

Lad os derfor prøve at starte ved symboliseringsprocessen frem for ved produktet. Det er en grundantagelse i det efterfølgende, at symbolets funktion består i at lægge erkendemønstre ud i det ukendte med henblik på en kommende erobring. Symboler produceres i situationer, hvor der er

inkongruens mellem det, der skal udtrykkes og erkendes, og de udtryks- og erkendemidler, der er til rådighed. De står på grænsen mellem det kendte og det ukendte. Dette gælder i kulturudviklingen, måske i fylogenesen generelt, hvor man må forestille sig et symbolsprog – et enkelttegnssprog – som talesprogets forløber. Det næsten sprogløse urmenneske anvender et symbolsprog, som gradvis erstattes af et talesprog, og som derved delvis overflødiggøres. Symbolsproget viser sig vanskeligt at erstatte ved kortlægningen af den indre, åndelige verden, mens dagligsproget på sin side må suppleres ved erobringen af den synlige fysiske verden, hvor der f.eks. må udarbejdes kort og arbejdstegninger, foretages beregninger og i det hele taget laves et teknologisk, logisk og matematisk symbolsprog. Det er karakteristisk, at også denne symbolbrug til fulde adlyder definitionen, hvorefter den tjener til erobring af nyt land. Kernefykikken demonstrerer yderligere, at dette nye land kan forblive permanent utilgængeligt, således at symbolkonstruktionerne er det nærmeste, man kommer denne virkelighed. Blot kræver teologi og kernefykik hver sin form for symbolkundskab.

Symboldannelseprocessen kan studeres på nærmere hold i ontogeneren, hvor barnets tidligste sprog ligeledes er baseret på brugen af enkelttegn og enkeltord med symbolkarakter – dog med den forskel, at omgivelserne her kommer barnet i møde med svar på dets symbolske udspil. Barnet bruger symboler til at orientere sig gennem, inden det lærer at tale. Psykotikere regrederer til et symbolsk sprogniveau, når det rationelle sprog svigter. Også drømmen er en regression til et psykisk funktionsniveau, hvor symboludtryk er fremherskende. I alle tilfælde vil talesproget kunne overtage en række af symbolsprogets opgaver, men det vil dog ikke fuldt ud kunne erstatte dette. Tilsvarende vil det matematiske og fysisk-kemiske formelsprog kunne aflaste talesproget m.h.t. en række specifikke opgaver, men naturligvis heller aldrig kunne erstatte dette.

Der bruges altså symboler i tilgangen til det ukendte i såvel den indre som den ydre dimension: det indre ukendte forstået som det ubevidste, det følelsesmæssige, det eksistentielle, det æstetiske og det religiøse, det ydre ukendte som det fjerne, det ukendte, det uopdagede og det tillukkede. I andre tilfælde er det, der skal udtrykkes, sandheder, der er i konflikt med det »sprog« i vid forstand (love, koder, køreplaner, takt & tone), der er gældende inden for et kulturelt fællesskab. Kunsteren tolker erfaringer i et nyt sprog, som til gengæld ikke kan aflæses af alle. Symbolerne kan gennem deres forklædning passere en eventuel censur og således udtrykke det ulovlige eller det utilladelige. Derfor har der i en historiske epoke med seksuel undertrykkelse været påfaldende mange seksualsymboler i cirkulation. Sådanne »fordækte« symboler kan begynde som rene symptomer, men bærerne af det samme symptom kan genkende hinanden på det og til sidst gøre det til gangbar mønt i deres kreds og i samfundet som sådan, som det har været seksualsymbolikkens skæbne gennem vort århundrede. Også massehysteriske fænomener ba-

serer sig ifølge Freud på identificering gennem symptomet.

Der synes at være bred enighed om, at symboldannelse begyndelsespunkt er en form for *identificering* eller *ækvivalering* af forskelligartede eller direkte væsensfremmede fænomener, f.eks. mellem lykkefølelse og solskin. Symbolet dannes som det synlige eller sanselige udtryk for oplevelser, tanker og følelser. Det u håndgribelige symboliseres som hovedregel af det håndgribelige. De vigtigste symboler forbinder den psykiske og den fysiske verden, det usynlige og det synlige, det forbudte og det tilladte, det abstrakte og det konkrete, det fjerne og det nære, makrokosmos og mikrokosmos. Andre opstår som krydsmodale associationer, hvor forestillinger og forestillingsmønstre fra forskellige sansedområder tilordnes hinanden. Ækvivaleringens princip er *analogien*. »Vi må insistere på vort studium af analogien, for den er måske hjørnesten i hele den symbolske bygning.« (Cirlot, s. xl). Menneskets første projektioner knytter forbindelse mellem indre og ydre, hvor det ydre kommer til at symbolisere det indre. Dets animisme, totemisme og brug af magi er i virkeligheden en symbolsk materialisering af bestemte ønsker og sindstilstande (jvf. også Visholm 1993 om den proces, hvorigennem den ydre ukendte verden indtages ved hjælp af projektive mekanismer). Edderkoppen og broen viser, hvordan forskellige iagttagne sider af konkrete væsener og værender fungerer som modeller for mere dunkle erfaringer.

I Ernst Cassirers tredeling af symbolerne, der både omtales af Hans Siggaard Jensen og Frederik Stjernfelt, hører billedsymbolerne hjemme på det laveste niveau, hvor de varetager en *udtrykfunktion*, mens sprogets symboler på det mellemste niveau opfylder en *fremstillingsfunktion* og videnskabernes symboler på det øverste niveau en *betydningsfunktion*. Der ligger heri en hierarkisering og genetisk en opstigen, men det betyder ikke, at de billedelige symboler blot er efterladt på et lavere udviklingsstrin i forhold til de hverdagsproglige og matematiske symboler. Stjernfelt kredser i sin artikel omkring det problem, at symbolet ligesom skemaet og diagrammet er placeret som en slags kategoriale grundmodeller for al senere tænkning, således at udviklingsforløbet også kan betragtes som en nedstigen fra det almene og abstrakte – visse universelle kategorier, Kant'ske eller andre – mod det detaljerede og konkrete.

I udviklingspsykologien er det kendt, hvordan de første udifferentierede perceptioner ligger som modeller og krystallisationspunkter for de efterfølgende, og skemabegrebet bruges her netop til at betegne de første erfarede lovmæssigheder i barnets erfaringsverden. Kropsskemaet og det senso-motoriske skema ligger bag barnets tidligste symboliseringer, når det associerer herfra til andre fænomener. Jean Piagets opfattelse af symboltilegnelse er kendetegnet ved kortlægningen af de forskellige forstadier til en egentlig symbolbrug, således de senso-motoriske skemaer og den gradvise associering af dem til forestillingsbilleder i erindringen (Piaget 1968). Modsat den psykoanalytiske opfattelse placerer Piaget bil-

ledforestillinger så sent som i det andet leveår, hvilket giver de forskellige kropsskemaer en så meget større betydning. Piaget var bredt orienteret i sprogforskning og filosofi og kan om nogen inden for udviklingspsykologien betragtes som »neokantianer«. Man kan også se tegntyper svarende til indeks, ikon og symbol i hans gennemgang af barnets symbolindlæring. Som tidligere psykoanalytiker gjorde Piaget sig dog desuden den ulejlighed at diskutere den psykodynamiske symbolteori, og han afviste principielt ikke, at symboler kan modtage ubevidste forstærkninger.

Psykologien nærmer sig symbolbegrebet i snævrere forstand i beskæftigelsen med den fysiognomiske perception, hvor objekter opfattes gennem organismens affektive og motoriske reaktioner, som bl.a. H. Werner og L. B. Schlesinger har udforsket. Man skal bemærke, at symboliseringsretningen her – ligesom hos Piaget – er fra det ydre mod det indre, mens det hos de fleste er den modsatte bevægelse, den projektive, der betragtes som symbolskabende. Svaret på denne indvending mod de fysiognomiske studier er, at det er selve associationen og ikke rækkefølgen eller retningen, der er afgørende. Liu/Kennedy (1993) refererer forskellige teorier på dette felt og gengiver desuden egne eksperimenter med at associere to symbolske former, cirkel og firkant, med diverse begrebspolariteter, f.eks. blød/hård, lykkelig/bedrøvet og moder/fader, og finder, at der for en række begrebspars vedkommende er en signifikant overensstemmelse. Dette siger noget om, at netop geometriske figurer er velegnede som symboler, hvorfor de med et minimum af indlæring kan bruges som et internationalt signalsprog.

Blandt de senere års mest diskuterede bidrag til området er lingvisten George Lakoffs og filosofen Mark Johnsons forsøg på at se metaforen som et uomgængeligt erkenderedskab, hvor et bedre kendt erfaringsområdes bruges til kortlægning af et mindre kendt. Det er således påfaldende, hvor mange rent spatiale metaforer der findes: høj/lav eller oppe/nede bruges entydigt om alt fra følelsesliv til økonomi. Det er i forlængelse heraf, at Steffen Jørgensen i sin artikel i dette nummer generelt ser metaforen som er erkenderedskab og bl.a. giver Freuds brug af modeller som eksempel (jvf. også Jørgensen 1995).

I den psykodynamiske teori står vi med begreber om imagoer, urfantasier og arketyper som forklaring på universelle symboler. Disse begreber er oprindeligt indskrevet i en fylogenetisk ramme, mens mange senere forfattere som Jones, Fromm og Laplanche hævder at kunne nøjes med en ontogenetisk forklaring. »Ursymboler« af denne art ligger med J.-A. Millers formulering som »strukturerende strukturer« (Miller 1968), der vedblivende kan skimtes bag det, de strukturerer. Når Jung specielt fremhævede symbolernes fremadrettede perspektiv, deres evne til at afgive forudsigelser, hænger det sammen med, at de er tomme former, der har deres egen udfyldelse som fremtidsbestemmelse. I psykoterapien kan basismodeller fra primærsystemet hentes frem som retningsgivende for se-

kundærsystemet. Alice Theilgaard ser således i sin artikel den terapeutiske effekt af metaforen som betinget af, at der sker et samspil mellem den billedlige og den verbale funktionsmåde, der er knyttet til psykens primær- og sekundærprocesser såvel som til hjernens to hemisfærer.

Symbolerne anskuet kulturhistorisk

Kristendommen har om nogen institution været medspiller i billedsymbolernes historie og bidraget til fastlæggelsen af de symboler, vi kender i dag. De første kristne identificerede sig over for hinanden med fisken som et hemmeligt fællessymbol. Allerede oldkirken ophævede det bibelske billedforbud, og billederne blev efterhånden gjort til den vigtigste del af den kristne forkyndelse. Blandt de tidligste symboler nævnes duen, korset, glorien og ankeret. I middelalderens kristne kunst spiller helgenlegenderne en stor rolle, og helgenerne skilles i afbildninger ud fra hinanden gennem let genkendelige *attributter*, f.eks. Skt. Peters nøgler, Johannes Døberens lam, kirkefaderen Hieronimus' løve og Sankt Katarinas hjul. Evangelisterne fik faste symboludtryk, nemlig Matthæus som det vingede menneske, Markus som løven, Lukas som oxen og Johannes som ørnen. Teologien var udpræget sammenlignende, og enkeltræk, der både kunne findes i det gamle og det nye testamente fik særstatus. Man talte om præfigurationer eller typer om de fundne analogier. For en nutidig betragtning er det en slags primærprocesser, der via overfladiske ligheder forbinder gammelt og nyt. En sådan metode er endnu mere udpræget i den jødiske kabbalisme (jvf. Esmann 1995). Et eksempel findes i Lise Warburgs artikel, hvor der er gengivet et opslag fra den middelalderlige billedbibel, *Biblia Pauperum*.

Dyrene spiller som allerede antydet en særlig rolle, og de såkaldte *bestiaries*, dyrebøger, udgjorde i middelalderen en genre for sig, hvori der blev knyttet moralske og symbolske egenskaber til dyr – senere udvidet i dyrefabler. Den kendteste af de middelalderlige dyrebøger er *Physiologus*, der tolkede dyr – både virkelige dyr og fabeldyr – ind i en kristen betydningsramme. Om enhjørningen hedder det f.eks.: »Enhjørningen er et lille dyr som gedekiddet, den er usædvanlig klog, og den har ét horn i midten af sit hoved. Jægeren kan ikke nærme sig den, fordi den er yderst stærk. Hvordan jager de da dyret? Jægere anbringer en kysk jomfru foran den. Den springer frem i hendes skød, og hun varmer den og giver den næring og fører den ind i kongernes palads. / Enhjørningen har ét horn, fordi Frelseren sagde: 'Jeg og Faderen, vi ere eet' [Johs. 10:30]. 'Han har oprejst os et Frelsens Horn i sin Tjener Davids Hus' [Lukas 1:69]. Da han kom ned fra himlen, kom han ind i jomfru Marias skød. 'Han blev elsket som enhjørningernes søn', som David sagde i salmen [Salmernes Bog].« (Curley 1979, s. 51).

Fra den førkristne enhjørning, hvis horn blev tillagt en rensende og helbredende virkning, sluttes der til frelseren, og fra jomfruen, der kunne tæmme enhjørningen i sit skød, til jomfru Maria, i hvis skød frelseren blev menneske (jvf. fortsat Lise Warburgs artikel). Som Sven Tito Achen i øvrigt må vedgå, tillader mødet mellem hornet og jomfruskødet også en psykoanalytisk tolkning, som næppe her behøver at præciseres nærmere (Achen 1985, s. 158-60 og 1986, s. 80). Det er forståeligt, at enhjørningen selv i moderne tid kan fungere som varemærke for apoteker. Derimod er det lidt af en gåde, hvordan Privatbanken og Sparekassen Sjælland er barslet med en enhjørning som logo for fusionsproduktet Unibank. Bankdrift synes hverken konnoteret i den verdslige, den kristne eller den psykoanalytiske tolkning af dyret.

Heraldikken er et område for sig i symbolhistorien. Fra midten af 1100-tallet begyndte ridderne at sætte særlige identifikationsmærker på skjolde og hjelme, så de kunne kende ven fra fjende og vide, hvem de var i kamp med. Dette udviklede sig til, at adelsslægterne fik faste slægtsvåben, hvori alle de hidtil kendte symboler kunne indgå. Skikken bredte sig også til andre klasser, og våbenmærker blev almindelige overalt i samfundet, f.eks. som laugsvåben og byvåben. Andre tilskud til arsenalet af symboler kom fra astrologien med dens stjernetegn og planettegn og alkymien med dens hemmelige kemiske formler. Selv hieroglyfferne blev i renessancen hentet frem og studeret i detaljer, selv om man reelt ikke anede, hvordan de skulle tydes. Kryptosymboler havde dengang som nu deres egen fascinationskraft. I 1500-tallet blev det almindeligt at konstruere såkaldte emblemaer bestående af et symbolsk billede ledsaget af en forklarende tekst. Disse »sindbilleder« rummede i koncentreret form diverse moralske og religiøse budskaber i en allegorisk komposition. Den første samling under navnet *Emblemata* udkom i 1531.

Selv om reformationen og modreformationen betød en udrensning i den omsiggribende anvendelse af symboler, blev symbolbrugen ved at vende tilbage i nye former. I barokken var personificeringer af dyder og laster således særligt populære. I 1593 udkom en *Iconologia*, der i virkeligheden var et leksikon over personificeringer. Ellers er 1600- og 1700-tallet kendetegnet ved en afmatning i symbolinteressen, en udvanding af brugen og en ringeagt for fænomenet blandt filosoffer og litterater. Blandt nyskabelserne er frimurerordenens symboler, der for en dels vedkommende er hemmelige.

Jo mere vi nærmer os vor egen tid, jo tydeligere bliver det, at symbolerne med stor hurtighed retter sig ind efter samfundets øvrige historiske forandringer. Bevidstheden om symbolernes betydning fremgår såvel af de mange nye tolkningssystemer, der er fremkommet, som af den udbredte brug der gøres af symboler i kunst (indtil flere forskellige retninger har ligefrem kaldt sig *symbolisme*), propaganda og reklame. Noget af dette vender jeg tilbage til nedenfor.

Hans Siggaard Jensen fremhæver i sin inddeling af symbolernes historie to afgørende skæringspunkter: (1) i 1600-tallet indførelsen af en symbolsk baseret naturvidenskab, hvor matematiske formler både kan siges at repræsentere den fysiske virkelighed og gøres til genstand for systematiske erkendelsesfremmende manipulationer, og (2) i starten af vort århundrede indførelsen af et nyt refleksionsniveau, hvor symboler og symbolsystemer gøres til genstand for et systematisk studium, og hvor sproget generelt siges at aftegne ydergrænserne for vores erkendelse (næsten al filosofi i vort århundrede kan kaldes »sprogfilosofi«).

For billedsymbolernes vedkommende svarer det første skæringspunkt til den generelle afmatning og overfladiskgørelse af symbolinteressen i 16-1700-tallet. Udforskningen af den materielle verden ved hjælp af matematik og fysik og fremstillingen af en empiristisk-rationalistisk erkendelsesteori og en tilsvarende subjekt opfattelse trak opmærksomheden væk fra de eksistensområder i tilværelsen, som billedsymbolerne hidtil havde tjent som udtryk for.

Med hensyn til det andet skæringspunkt, hvor nye symboltolkningsmuligheder bl.a. blev fremdraget af Freud og Jung i psykologien, Levy-Bruhl i antropologien og Panofsky i kunsthistorien, kan man måske tilføje, at disse analyser har deres udspring i den romantiske periode, hvor de »primitiv« billedsymboler atter var kommet på dagsordenen. Romantikerne foretog en rehabilitering af billedsymbolerne som besiddende en udtryksevne, der går langt hinsides dagligsproget. Med modernismen, der brød frem i midten af århundredet, eksploderede symbolanvendelsen i et sandt orgie, der med sin provokerende uforståelighed formelig krævede en udvidelse af symboltolkningsmetoderne. Det var ikke længere tilstrækkeligt med en filologisk higen og søgen i gamle skrifter, når det symbolske indhold skulle udlægges. Man havde behov for et helt nyt syn på symbolerne, der tog højde for alle den moderne tilværelses symbolske udtryk (jvf. Asger Schnacks artikel om modernismens symbolverden).

Det, der gennem 1800-tallet bliver stadig mere manifest, er billedet af subjektets spaltning i en bevidst og en ubevidst del, en spaltning, der har sin baggrund i samfundssfærernes fragmentering af den daglige tilværelse. Subjektet oplever i stigende grad, at det er i splid med sig selv. De ubevidste kræfter kan bemægtige sig subjektet som f.eks. i hysterien. Blandt de mange egenskaber, der tillægges personlighedens dunkle sider, er evnen og tilbøjeligheden til at anvende symbolske udtryk. Vi får atter en begrebsmæssig sammenkædning af kunstnerne, børnene, de sindssyge og de vilde i alle de discipliner, der fra nu af begynder af dechifrere symboler. Fælles for dem er også, at de gamle facitlister lægges til side. De selvsamme symboler, der havde været overleveret gennem generationer med faste konventionelle betydninger tilknyttet, afslørede nu nye og overraskende dimensioner.

Der er sket det, at med civilisationens ekspansion er grænserne til det ukendte ikke blot skudt længere bort. De er også kommet tættere ind på livet af den enkelte i oplevelsen af et tab af enhed i tilværelsen. Tilværelsens mange rum er blevet uoverskuelige; man kan dårligt se fra det ene til det andet. Disse lakuner af ukendthed, som både har en ydre og en indre begrundelse, er anledningen til den forøgede symbolproduktion, ligesom overtro og magi var det tidligere. Hvis modernismens symboler til at begynde med havde karakter af semiotiske affaldsprodukter, var de nye tolkningsapparater med til at øve indflydelse på symbolproduktionen og lede den i retning af systematisk erkendelse. Selv om symbolerne på sin vis blev produceret i viljens og bevidsthedens fravær, lod de sig efterfølgende også nyttiggøre i et metodisk arbejde af erkendelsesmæssig, æstetisk og terapeutisk art. Produktion og tolkning havde del i den samme psykiske realitet og trådte dermed de samme spor.

Niels Kryger redegjorde i sit desværre ikke publicerede oplæg ved symbolkonferencen for, hvordan ungdomsgrupper og ungdomskulturer kan kendes på deres symboler. Hvad det lange hår var for 68'erne, har bagudvendingen af kasketskyggen måske været for de unge i det sidste tiår. Skinheads, grønjakker og hiphoppere påtager sig ikke blot sæsonens tøjmode, men udsender med deres påklædning og frisure signaler om deres politiske ståsted og deres ideologi i det hele taget, jvf. ovenfor om Freuds syn på symbolernes rolle for den gensidige genkendelse i massebevægelser af enhver art.

At symboler også kan udnyttes i reklame og propaganda er en kendt sag. Liebst (1988) har opstillet et alfabet af otte geometriske symboler, som han med en særlig stor frekvens og en særligt hårdtslående virkning finder anvendt i reklamemediet. Cirklen repræsenterer øjet og udtrykker udsagnet 'jeg er'. Rhomben (eller ruderen) repræsenterer den kvindelige kønsåbning (f.eks. i afbildningen af en spalte eller en blomst) og udtrykker udsagnet 'elsk mig'. Pilen (f.eks. i form af en stråle, et våben eller et lyn) er penis og udtrykker udsagnet 'jeg vil elske'. Hertil er der symboler for mor, far, maske, møde, hus.

Når jeg tidligere har fremhævet en vis udviklingslogik, hvor symbolerne ses som processuelle frembringelser, der for en tid sætter det ukendte på formel, kan man naturligvis kalde de overleverede symboler for stivnede eller døde. Det er symboler, der er blevet til konventionelle tegn og dermed er reduceret til en begrænset illustrativ eller ornamentalfunktion. Sådan behøver det imidlertid ikke at være. Navnlig hvad angår eksistentielle, religiøse og æstetiske spørgsmål kan symbolerne bevare deres udtrykskraft, mens det er de konventionelle læsninger af dem, der stivner. Overleverede symboler kan med andre ord vise sig at rumme andet og mere end det, der ledsager dem i form af forklaringer og tolkninger. Intet symbol er således uforanderligt gennem historien, men gennemstrømmes af skiftende betydnings- og følelsesinvesteringer svarende til den aktuelle historiske situation. Hvad der tynder ud og svinder ind er

det udbytte, som gamle tolkningssystemer kan give. Det ubevidste kan ikke fanges, men forskyder sig til nye positioner, bedst som man troede at have fundet dets definitive og adækvate udtryk. Der er næppe tvivl om, at den psykoanalytiske seksualsymbolik er på vej til at lide en sådan skæbne i vor tid, hvor de symboliserede kønsorganer for alvor har holdt deres indtog i hverdagssproget såvel som i hverdagens billedverden uden anvendelse af symbolske fordrejninger. Symboler består, men udlægning forgår, ændres eller suppleres.

Den tidlige psykoanalytiske symbolteori

Men tilbage til historien. Psykoanalysen gav på ny symbolerne en vigtig rolle i det psykiske liv. Den tegnede et billede af, hvordan den sprog-baserede del af psyken har fortrængt eller udgrænset den symbolbaserede del. Den understregede, at symboler kræver en alvorligere beskæftigelse end den snævre interesse, heraldikere og beslægtede symbolforskere har lagt for dagen. Hvor de bevidste symboler, der holdes i hævd til højtidelig brug, normalt virker harmløse og banale, har psykoanalysen påvist, at disse og andre tilsvarende symbolrelationer fører et helt anderledes aktivt og indirekte indgribende liv i det ubevidste.

Psykoanalysen knyttede an til romantikkens symbolinteresse, herunder den megen virak omkring den definitive tydning af hieroglyfferne. Man var grebet af den tanke, at man gik rundt mellem rester af glemte sprog, som man havde mulighed for at lære at dechifrere, og at man kunne få ny viden om sig selv gennem den rette tydning af sine drømme, sine indfald og sine testsvar – eller for den sags skyld af sin håndskrift eller sit stjernebillede.

For Freud tager overvejelserne over symboler udgangspunkt i en psykodynamisk grundopfattelse: Et behov, en drift eller en ønske er i psyken forbundet med en forestilling om sin opfyldelse eller tilfredsstillelse gennem et bestemt objekt. Når tilfredsstillelsen forhindres gennem ydre nød eller sociale forbud, der dernæst følges op af indre hæmninger, forsagelser og diverse mere eller mindre hensigtsmæssige forsvarsmekanismer, er grunden lagt for de forskydninger, der lader de oprindelige ønsker komme til udtryk gennem symbolske erstatninger. I denne forstand befinder symbolet sig på hovedaksen i den Freud'ske teori: den forhindrede ønskeopfyldelse, der ad omveje skaffer sig en erstatning for det tabte. Det er i denne betydning, Freud i sit »Entwurf« fra 1895 talte om erindrings-symboler: et objekt med en perifer og ofte ubevidst tilknytning til ønsket opfyldelse står tilbage som et symbol, som den ophobede besætningsenergi har fundet i selve skuffelsens øjeblik og siden ikke vil give slip på igen.

Freud kendte naturligvis de symboltydningssystemer, der tillagde en lang række figurer, planter, dyr og objekter faste symbolbetydninger.

Hans første reaktion var at afvise, at sådanne eller tilsvarende facitlister skulle kunne anvendes i forbindelse med psykoanalytiske tydninger. Navnlig afviste han brugen af »drømmebøger«, der gav hurtige og entydige svar på betydningen af drømmeverdenens mangfoldige figurationer. På den anden side opererede han med »typiske drømme« og antydede hermed et spektrum af drømmetemaer, der altid skulle tydes på samme måde. Konkret demonstrerede han et element i symboldannelsesprocessen i det, han kaldte visualisering, dvs. oversættelse af sprogligt formulerede tanker til billeder.

I diskussionerne i Wiens psykoanalytiske Forening, hvoraf en enkelt har været refereret ovenfor, kan man imidlertid følge, hvordan symboler tidligt bliver et »varmt« emne, som navnlig Wilhelm Stekel nødig vil give afkald på. Stekel er kendt som en analytiker, der var hurtig i vendingen i sit analytiske arbejde, og som effektiviserede sine tydninger betydeligt gennem et stort arsenal af faste symboler. Der var flere grunde til, at Freud valgte at skille sig af med ham, men Freud anerkendte samtidig hans intuitive tydninger og har siden fremstillet det sådan, at en »grundigere undersøgelse« ofte gav Stekel ret i symboltolkninger, der ved første øjekast så helt usandsynlige ud. Derved blev symboltolkninger alligevel en fast ingrediens i den tidlige psykoanalytiske metodiske apparat (jvf. eksemplerne i artiklens første afsnit). Men Freud havde naturligvis også selvstændige bidrag til emnet, således hans opstilling af faste associative relationer mellem partialobjekterne bryst, fæces, penis og baby samt hans udlægning af gaven og i videre forstand penge som symboler på fæces.

Rolf Reitan gennemgår i sin artikel det, der er blevet den klassiske psykoanalytiske symbolteori repræsenteret ved Ernest Jones, Sándor Ferenczi, Hanns Sachs og Otto Rank. Af disse er Jones (1916) den mest systematiske, den, der giver den psykoanalytiske symbolteori en nogenlunde forsvarelig udformning på de givne præmisser, og samtidig den, der danner udgangspunkt for alle senere bearbejdnings af teorien. Hans fortjeneste er ikke mindst at sætte symbolteorien ind i en historisk-genetisk ramme. Det primitive menneske bruger symboler som erstatning for sprog. Det er det, der ikke kan ses – altså stærkt følelsesladede forestillinger – der kræver symbolisering som led i en synliggørelse. Samlejet kræver symbolisering, fordi de tilknyttede følelser ellers ikke bliver udtrykt; derfor kan det måske sidestilles med honning, som derved bliver et symbol på det lystbetonede. Men symboliseringen adlyder også realitetsprincippet. Symbolet giver mulighed for at lade forestillingerne indgå i tænkningen, og symbolerne bliver selv reelle erstatninger for det savnede. Når den primitive mand pløjer, er det således ikke blot praktisk, men også en erstatning for det, han egentlig hellere ville, nemlig at have samleje.

Jones opererer med et fast arsenal af forestillinger, der kræver symbolisering: »Antallet af forestillinger, der kan symboliseres, er bemærkelsesværdigt lille sammenlignet med det endeløse antal af symboler. Der er

færre end hundrede sådanne forestillinger, og de angår alle det fysiske selv, medlemmerne af den umiddelbare familie eller fænomenerne fødsel, kærlighed og død.« (Jones 1916, s. 140). I det moderne samfund, hvor sproget på kryds og tværs har kortlagt tilværelsen, er symbolerne kommet til at udgøre »et kulturens pulterkammer«. Symbolerne ligger som faste og uforanderlige associationsbaner i det ubevidste. De kan stadig aktiveres i forbindelse med fortrængte seksuelle følelser, og derfor er det fortrinsvis de seksuelle symboler, der er forblevet levende. Det skal bemærkes, at Jones ikke som Freud og Ferenczi gik ind for en fylogenetisk forklaring af symbolerne, men betragtede deres relative universalitet som resultat af en fællesmenneskelig erfaringshorisont, der gør sig gældende i kulturhistorien (menneskets almene kamp for at overleve) og i ontogenesen (faste indlæringskrav til barnet). Det er det samme synspunkt, Fromm repræsenterer (jvf. ovenfor).

Psykoanalysens symbolteori kan altså forenes med andre teorier, når man fokuserer på følelsesindeholdet som det, der kræver symbolisering, og når de ubevidste associationsbaner ses som et supplement til de bevidste. Reklamens og propagandaens sprog kunne næppe fungere, hvis ikke begge planer var inddraget. Bevidst må symbolet være æstetisk tiltalende, ikke stødende, let genkendeligt etc., ubevidst kan en aktiv seksual symbolik give det en følelsesmæssig understøttelse, som tjener til at forstærke dets generelle effekt.

Symbolernes rolle i den klassiske psykoanalytiske terapi har været bestemt af, at de på den ene side var »lette« at tyde, mens de på den anden side alligevel var »tavse«, dvs. utilbøjelige til at levere supplerende materiale og nye associationer. Jo mere den analytiske teknik blev lagt an på følelsesmæssig gennemarbejdning, jo mindre anvendelige var symbolerne, og jo mere blev de faste tolkninger i retning af kønsorganer og samleje lagt for had. De var måske nok rigtige, men de gjorde ingen gavn. Alfred Lorenzer er blandt de moderne psykoanalytikere, der har taget symbolbegrebet op til kritisk revision (jvf. Lorenzer 1970). Ligesom Ricoeur (1965) repræsenterer han en hermeneutisk kritik, i særlig grad en kritik af teorien om fastlåste symbolkoblinger i det ubevidste. Hans egen teori går ud på at sondre mellem protosymboler, der repræsenterer førsproglige erfaringer af barnets symbiotiske relation med moderen, egentlige symboler, som er sprogligt artikulerede symboler, og endelig klicheer, der er »desymboliserede« symboler.

Jungs nyorientering

Når den psykoanalytiske forståelsesramme var alt for snæver for Jung, hænger det bl.a. sammen med dens ensidige fokusering på seksuelle symboler. Jung kritiserede desuden Freud for alene at anskue symboler som symptomer, dvs. fordrejede udtryk for noget, der uden vanskelighed

lader sig formulere klarere i dagligsproget, når fortrængningerne hæves. Selv så han ikke symbolerne som simple oversættelser af et indhold, der bedre kunne udtrykkes på anden vis, men som det *bedst mulige udtryk* for et omfattende, uklart begrebet forestillingsindhold. Han var forarget over, at man brugte ordet symbol om simple logoer (som jernbanernes vingelogo), der ikke på nogen måde kan anses for det bedst tænkelige udtryk for, hvad jernbanedrift er for noget, men blot er et konventionelt sprogligt tegn. Det symbolske og det semiotiske var for Jung væsensforskellige områder.

Jungs udgangspunkt var dog ligesom Freuds energetisk med den forskel, at hans libidobegreb omfattede psykisk energi som sådan og ikke kun libido sexualis (jvf. navnlig første udgave af hans lange todelte artikel *Wandlungen und Symbole der Libido* fra 1911-12). Symbolerne siges at fungere som *energitransformatorer*. Ligesom vandets strømmen i et kraftværk kan omdannes til elektrisk strøm, kan symbolerne omdanne libidoen til kulturelle aktiviteter. Man kan sige, at Jung her i sit begreb om symbolisering inkluderer Freuds begreb om sublimering. Symbolrelationen er som en kanal, der uden direkte opstemning og fortrængning gør energien anvendelig til andre formål.

Til dette kausale aspekt af symbolbegrebet følger Jung dog også et finalt aspekt, som nok er det mest udprægede i hans teori. Symbolerne betragtes som de bedst mulige udtryk for arketyperne og dermed som en mulighed for en fremtidig realisering af arketyperne i selvet. Han fremhævede i den forbindelse etymologien i ordet symbol: de to brudte dele af det samme objekt, der dels henviser til hinanden, dels gennem deres forening (symballein = kaste sammen, sætte sammen) til et fællesskab, en kontrakt eller lignende. For Jung er symbolet netop helende. Det spænder over modsætninger, i øvrigt ligesom Freud forestillede sig, at de første ord, urordene, gjorde. Det samler til en helhed, hvad den rationelle forståelse har stykket op i dele, og i terapien indvarsler et symbol en helbredelse og udgør selv en helbredende forestilling. Endelig forbinder det det kollektive og det personlige ubevidste. Jung indskrev denne proces i et næsten hegeliensk skema, for så vidt symbolet som første led i processen skabes spontant som udtryk for et ukendt arketypisk indhold og som andet led fortolkes og atter indoptages i psyken som en helende forestilling, der ganske vist ikke er identisk med arketyperne, men dog kan betragtes som en bedre tilnærmelse til den.

Jung mente ikke, at symbolerne var universelle, selv om han forankrede dem til arketyperne. Der er et vidt spektrum af individuelle og kulturelle variationer for symbolske udtryk. Alligevel genfandt han ofte om trent de samme symboler i forskellige historiske epoker og forskellige kulturer. Han havde i højere grad end Freud rødder i de gamle symboltydningstraditioner. Således genoptog han det alkymistiske symbolsprog og så det som en forløber ikke for kemien, men for psykologien. Alkymisterne var ikke platte guldmagere. Søgningen efter metallernes

ædlere tilstandsformer og de processer, der kunne føre dertil, lod sig direkte forstå som en sjælelig stræben efter større visdom og lutring af personligheden. Derfor undrede det ham ikke, at der optrådte redskaber og forsøgspstillinger, der til forveksling lignede alkymisternes, i hans patients drømme. Særligt privilegerede symboler var de såkaldte mandalaer, geometriske figurer med cirkel- og kvadratfigurer, der specielt skulle kunne fremstille enhed og helhed.

Det kan være vanskeligt at modstille forskellige symboludlægninger hos Freud og Jung, da de symboler, de fandt i drømme og behandlingsforløb gennemgående var af forskellig type – Jungs mere elementære og geometriske. I praksis er forskellen mellem freudiansk og jungiansk symboludlægning måske ikke så stor. Som både Torsten Ingemann Nielsen antyder i sin artikel i nummeret og Ole Vedfelt i sin bog om drømmenes væsen, var også Jungs metode i fare for at føre til automatolukninger af allerede kendte symboler. Set fra Freuds synsvinkel udvides spektret væsentligt, når man erkender, at det ikke blot er bestemte forestillinger, der symboliseres, men i lige så høj grad bestemte følelser, der via den symbolske forskydning søger mod et tydeligere udtryk. Også ideen om symbolet som helbredende forestilling kan findes hos Freud, f.eks. i ulve-mandens sygehistorie, og bliver endnu tydeligere i nyere psykoanalyse. Og endelig kan man se syntesen, foreningen af eller formidlingen mellem konfliktskabende modsætninger, som en fælles karakteristik af symbolets funktion, f.eks. når Jones ser pløjningen som symbol på samlejet.

Objektrelationsteorien

Der er træk ved den klassiske psykoanalytiske symbollære, som gør den mindre bastant, end den ofte refereres. Det vigtigste er som nævnt nok, at det symboliserede ikke – eller rettere ikke kun – er ubevidste forestillinger om objekter, personer og aktiviteter. Disse forestillinger gøres kun til genstand for symbolisering gennem deres affektindhold. Som Rolf Reitan anfører i sin artikel, bør man ikke fremstille symboliseringen, som om det symboliserede allerede var kendt for bevidstheden, men tværtimod således at symboliseringsprocessen selv hjælper med at give den tilknyttede affekt et mere adækvat udtryk. I denne forstand er afstanden måske alligevel ikke så stor til de ikke-psykoanalytiske symbolteorier, hvori det som en fast regel er noget usynligt og abstrakt, der symboliseres af noget synligt og konkret. Det usynlige og abstrakte i den psykoanalytiske teori er ikke kønsorganerne, men de mange modstridende affekter af angst og begær, længsel og frustration, der er knyttet til dem.

Hos Melanie Klein og blandt hendes efterfølgere kan man pege på i hvert fald tre udvidelser i forhold til den klassiske teori, men udvidelser, der også sætter den klassiske teori i relief (jvf. Hinshelwood 1989).

(1) Hvor symbolerne i drømme, religion, kunst etc. produceres spontant og antages at være relativt faste, kommer Klein – ligesom Rorschach gjorde i sin projektive test – i sin legeterapi med et »kunstigt« sæt af ydre symboler i form af legetøjsobjekter, som barnet selv må tildele symbolske betydninger. Selv om legetøjsobjekterne er udvalgt, så de i relation til hinanden let kan minde om forældre, søskende, kroppe, kønsorganer og diverse partialobjekter, må barnet så at sige vælge dem som symboler i sin leg, og i tegneterapien må det selv skabe dem. En stor bil betyder kun 'far', fordi der er en mindre bil, der kan betyde 'mor', og uden at det på nogen måde postuleres, at bilen skulle være noget alment forældresymbol. Således er der et skred fra faste, unikke, enkeltstående symboler henimod variable og relationelt bestemte symboler. Relationerne bliver på en måde symbolsprogets syntaks, som når et bilsammenstød symboliserer samleje.

(2) Hvor navnlig Jones søgte at finde symboliseringens begyndelsespunkt i en ligestilling eller ækvivalering af symbolet og det symboliserede og dernæst hurtigt gik videre med de processer, der enten fastlåste symbolet (fortrængningen) eller udnyttede det kulturelt (sublimeringen), holder objektrelationsteoretikerne fast ved det stadium i ontogenesen og dertil i psykopatologien, hvor den symbolske ækvivalering endnu står ved magt. Hanna Segals eksempel, som Stig Poulsen refererer, er illustrativt: en violinspiller nægter at spille på sit instrument med den begrundelse, at han ikke vil onanere offentligt. Det er en tilsvarende mangel på adskillelse af, ja nærmest kortslutning mellem ting og egenskaber, Wilfred Bion kredser om med sit begreb om beta-elementer. Først når symbolet træder i stedet for objektet, kan en ny form for tænkning begynde, hvor egentlig repræsentation er mulig. Det var selve dette moment, Winnicott søgte at udpege med sit begreb om overgangsobjektet, der er det første symbolske objekt: suttekluden eller bamsen, der som en første selvgyldig gevækst på moder/barn-enheden samtidig bliver det første spejl for barnet og den første repræsentation, den første andethed, som barnets projektioner kan krystallisere sig omkring. Den inddeling af refleksprocesser, primærprocesser og sekundærprocesser, man kan finde hos Freud, Ferenczi m.fl., kan til en vis grad ligestilles med en opstigen fra symbolske ækvivaleringer over brugen af tings- og billedsymboler til brugen af sproglige symboler.

(3) Mens den Freud'ske symbolverden er domineret af det seksuelle, supplerede Klein Freud ved en ligeværdig inddragelse af aggressionerne som en problemskabende affektgruppe. I barnets psykiske liv optræder aggressionerne som indre, onde objekter, der formodes at ligge til grund for en almen paranoid angst. Partialobjekterne bliver, som allerede Freud antydede, selv til symbolske objekter. Overvindelsen af den paranoide angst sker alment ved, at partialobjekterne samles til totalobjekter med sammensatte egenskaber, og ved at der kan sondres mellem indre og ydre, fantasi og virkelighed. Uden denne sondring kan barnet ikke for-

mås til at erkende et objekttab og dermed til at producere et symbol, der kan substituere det mistede objekt. Et led i processen er eksternaliseringen, hvorved de usynlige onde objekter synliggøres i en konkret symbolsk form. Symboliseringens opgave bliver dermed også at knytte et bånd mellem indre og ydre. Ægte symboler hører til den depressive position, hvor de repræsenterer det tabte, medvirker til at bearbejde og overvinde tabet og på en måde genskaber det tabte objekt i en ny form, som det navnlig er tilfældet i den æstetiske skaben.

Symboler og metaforer

Vi har omtalt symboler som primært visuelle størrelser, der i deres udgangspunkt enten var elementære geometriske former eller afbildninger af genstande fra naturens og i lidt mindre grad kulturens verden. Sproglige symboler kan man især tale om i forbindelse med det udvidede symbolbegreb, hvor alle tegnsystemer kaldes symbolske. Symboler i den snævre betydning kan imidlertid også optræde sprogligt på i hvert fald to måder. Den ene er den simple, der består i at indoptage de primært visuelle symboler i sproget. Enhjørningen, korset og cirklen kan optræde som symboler i en litterær tekst alene gennem deres benævnelse. Den anden og mere komplekse form er metaforen, der for så vidt gentager symboldannelsens grundmekanisme, associationen mellem to analoge eller isomorfe størrelser, men gør det i det sproglige miljø og på sprogets betingelser. Grænsen mellem symbol og metafor er i øvrigt ikke let at trække i en litterær tekst.

Det, der er kendt som den lacanianske psykoanalyse, har mange ansigter og profiler. På nogle punkter er den parallel til objektrelationsteoriene, på andre skiller den sig klart ud. René Rasmussen har i sin artikel navnlig lagt vægt på, at signifiant-begrebet er en så radikal udvidelse af det klassiske psykoanalytiske symbolbegreb, at der ikke bliver ret meget tilbage af dette. Hvad der træder i stedet er en generaliseret brug af metaforbegrebet, som indebærer, at der i al sprogbrug findes et metaforisk aspekt, idet den systematiske afprøvning af ord eller signifiant'er på alle pladser i en kæde er et konstant forsøg på at skabe nye erkendelser. Inspirationen til dette udgår fra Roman Jakobson (jvf. Jakobson 1956). Sproget er altid på arbejde i Lacans optik, og metaforen opstår hver gang en signifiant skyder sig ind i en kæde og substituerer en anden signifiant. Nyskabelsen ligger i bruddet med forventningen eller klicheen, idet elementet hentes så langt fra tekstens isotopi som muligt. Begyndelsen er med Lacans eksempel, når barnet siger *mjav* om sin hund og *vov-vov* om sin kat. Mod Jones indvender Lacan, at hans symbolteori hviler alt for tungt på formodede præeksisterende signifié'er – indholdselementer, der ligger som nydeligt afskårne elementer i skæringspunkterne mellem signifiant'erne, mens han selv ser indholdet som et produkt af signifiant'ernes spil.

Symbolet i lacaniansk forstand forekommer mig dog også interessant i tre andre sammenhænge:

(1) Det imaginære, som Lacan aldrig skiller sig af med som kategori, er vedblivende en struktureringsmåde, der ligger tættere på den klassiske symbolære end den i Lacans forstand symbolske, og Lacan har i forbindelse med udforskningen af spejlstadiet tillagt kropsimagoet en vigtig skemafunktion. Desuden udgør imagoet af den fragmenterede krop et vigtigt bindeled mellem den imaginære og den symbolske funktionsmåde, idet kropsdelene i deres indbyrdes ombyttelighed får status af bogstaver i den symbolske orden.

(2) Lacans inspiration fra antropologien med Malinowski, Mauss og Lévi-Strauss som hovedfigurer hænger sammen med udvekslingen af symbolske objekter. Denne side er ikke fuldt udarbejdet i hans teori, da den netop afløstes af signifiant-læren, men sammenholdt med f.eks. Klein og Winnicott er det i hans opskrivning af Ødipus-komplekset selve skabelsen af det symbolske objekt, han søger at indfange, og jeg vil for egen regning tilføje, at symbolske objekter for magt, kærlighed og had er noget af det væsentligste i gennemlevelsen af den ødipale konflikt (jvf. Andkjær Olsen 1988).

(3) Endelig er der Lacans matematisering af den psykologiske teori. Som Steffen Jørgensen fremhæver i sin artikel, var Freud opmærksom på, at selv videnskabelige begreber ofte kommer til verden som metaforer, dvs. i udnyttelsen af analogien til et helt andet erkendelsesfelt, der er bedre eller tydeligere struktureret. Videnskabelige begreber er ofte uklare, da de ikke er baseret på en definition – og slet ikke er skabt ved definition, men sammenstykket af eventuelt indbyrdes modstridende enkelttræk gennem et årelangt arbejde. Nøglebegreberne i en videnskab bliver selv en slags symboler, fortætningspunkter for en mangfoldighed af associationer og erfaringer. Således er Moebius-båndet jo i en periode blevet anvendt som Lacan-gruppens logo, og i de senere år spillede Borromeo-knuden den samme rolle.

Steffen Jørgensen går i sin artikel tilbage til rødderne m.h.t. metaforens teori, idet han starter med Aristoteles' poetik og viser nogle udviklingslinjer frem til nutiden. En af hans pointer er, at metaforen frivilligt eller ufrivilligt indgår i enhver erkendelsesproces. Det går som en rød tråd gennem den psykodynamiske tilgang til psykopatologien, at navnlig det psykotiske sprog er præget af en overordentlig billedrigdom, som det er muligt at analysere og eventuelt anvende terapeutisk. Bent Rosenbaum og Harly Sonne har stået for et tidligt dansk forsøg på at nytiggøre nyere sprogteorier i deres analyser af psykoser (1979). En anden repræsentant for denne tilgang er Alice Theilgaard, der i en række publikationer sammen med Murray Cox direkte har udforsket betingelserne for metaforens terapeutiske effekt (f.eks. Cox/Theilgaard 1987). I sin artikel i dette nummer giver Alice Theilgaard eksempler på produktion af metaforer i terapien, og i et tidligere nummer af *Psyke & Logos* har Bo Møhl

fremlagt et tilsvarende materiale (Møhl 1991). Endelig bør man nævne musikterapi som en beslægtet metode, hvor analogislutninger fra mentale tilstande til et symbolsystem af en helt anden art søges udnyttet.

Det er lidt af en selvfølge, at der i kunsten og litteraturen gøres en aktiv brug af symboler og metaforer. Asger Schnack har i sin artikel helliget sig selve kernen af fænomenet, nemlig modernismens lyrik, hvor symbolproduktionen eksploderer i takt med, at der dannes fortolkningsapparater til at modtage dem. Yderligere teoretiske overvejelser kan f.eks. findes hos Todorov (1977), der skriver generelt om den litterære stilistik i forhold til symbolteorien (jvf. også Dines Johansen 1995 om ikonicitet i litteraturen).

Sammenfatning

Disse introducerende overvejelser over symboler og metaforer i psykologien har ført os gennem ganske mange forskelligartede problemstillinger. Lad mig derfor afslutningsvis forsøge at samle de vigtigste temaer sammen, dvs. det der alment kan siges om de visuelle symboler i psykologien.

(1) *Definition:* I forhold til psykologien er det praktisk både at operere med symboler i snæver forstand (billedsymboler og dermed beslægtede figurer) og i bred forstand, hvor man ved symbol forstår elementer i ethvert tegnsystem. Om symboler i snæver forstand kan man sige, at de opfylder en funktion ved at repræsentere noget andet. De er ikke rene afbildninger som et fotografi, men symbolrelationen er heller ikke fuldstændig umotiveret som for de sproglige symbolers vedkommende. Relationen har karakter af analogi eller isomorfi.

Symboler og symbolrelationer kan optræde rent psykisk, f.eks. i drømme, men må dog for at manifestere deres symbolkarakter gives et materielt udtryk, f.eks. når drømmen genfortælles eller der tegnes symboler eller udpeges objekter med et symbolsk indhold.

Symboler har en »overført« betydning og består af objekter, figurer eller tegn, der i sig selv umiddelbart har et indhold, men som derudover har en symbolsk ekstrabetydning. Denne sprogtype blev af Hjelmslev kaldt konnotationssprog. Når symbolindholdet undertiden siges at være hemmeligt eller ubevidst, skyldes det, at det direkte indhold (denotationen) er i stand til at skygge for det overførte (konnotationen).

Symboler skiller sig ud fra hverdags sproget ved ikke af adlyde en subjekt-prædikalogik med dens træge, men systematisk analyserende gangart. De besidder dog en mere primitiv syntaks, idet deres betydning kan ændres ved kombination med andre symboler. De kan også indgå i sproget, navnlig i form af metaforer, hvor selve den skabende symbolske ækvivalering etableres gennem en ords substitution.

Symboler kan være private eller almene, de kan være vedtaget ved konvention eller indlært ved ideologisk manipulation, men de kan også

opstå spontant for at tilfredsstillende et udtryksbehov, og i hvert fald nogle symboler må antages at være universelle. De kan indsmugles i anden kommunikation gennem billeders og tegns evne til at bære ekstrabetydninger og dermed være ubevidste for afsenderen, modtageren eller begge.

(2) *Genese*: Symbolet indstiftes ved identificering eller ækvivalering af to analoge fænomener. Urmennesket og spædbarnet har det til fælles, at de mangler talesproget, og for dem er symbolske ækvivaleringer den primære vej til erkendelse såvel som til realitetstilpasning. I den historiske og genetiske dimension er symbolsproget talesprogets forløber. Derfor kan mange gamle symboludtryk erstattes af bedre sproglige udtryk. Symbolerne ligger derefter tilbage i »kulturens pulterkammer« som inadækvate eller direkte forstyrrende udtryk. I andre tilfælde kan der fortsat anvendes symbolsprog, når hverdags sproget ikke slår til.

Der gælder formentlig forskellige mekanismer for symbolisering i det adaptive og det psykoseksuelle register. I det adaptive register dannes der associationer mellem regelmæssigt gentagne handlingssekvenser, og ifølge Piaget er barnets senso-motoriske skemaer selve hængslet i symbolrelationerne. Barnet kender så at sige omverdenen gennem sine egne reaktioner på den og på gentagelse af plejepersonernes gestus og sproglyde.

For de psykodynamiske teorier, der hovedsagelig beskæftiger sig med det psykoseksuelle register, er det en anden mekanisme, der er central, nemlig driftens frustration. Symboliseringens drivkraft er forsøget på at genfinde det tabte: den oplevede tilfredsstillende, det begærede objekt, den tilfredsstillende aktivitet. Hos Lacan bliver behovet forvandlet til begær, fordi intet realobjekt kan udfylde manglen. I denne forstand er forskellen mellem Freud og Jung mindre end sædvanligvis antaget, idet arketyperne ligger på niveau med meget tidlige oplevelser af mor/barn-forholdet, som aldrig kan gentages, kun symboliseres.

I objektrelationsteorien findes en ækvivalering beskrevet, der svarer til psykosens funktionsmåde. Her svigter realitetsprøvelsen med det resultat, at barnet eller patienten p.g.a. hallucinatorisk kompensation er ude af stand til at registrere objektets fravær. Objektets repræsentant og objektet selv har samme gyldighed. På det efterfølgende trin, der svarer til den neurotiske symptomdannelse, er der sket en eksternalisering. Der er dannet arkaiske symboler på det fraværende, men uden at symbolrelationen er bevidst. Neurotikerne klynger sig til erstatningsobjekter, som effektivt bortleder de frustrerede driftsbesættninger, men uden at vide, hvad de repræsenterer. Først på det tredje trin, der svarer til den terapeutiske bevidstgørelse, bliver repræsentationen manifest. Symbolet anerkendes som repræsentant for det begærede eller frygtede objekt, det primitive selv eller hvad det måtte være.

For så vidt symboliseringen hører hjemme i den præverbale psyke, kan det naturligvis være betænkeligt at behæfte såvel symbolet, der er billed-

ligt, som det symboliserede, der er utilgængeligt for sproget, med bestemte ord og give det ud for en tydning. Jung gør ret i at standse op ved billedsymbolerne og betragte dem som de bedst mulige udtryk for den præverbale oplevelsesverden, hvad enten man kan følge ham hele vejen gennem det kollektive ubevidste til arketyperne eller ej. De kortsluttede symboludlægninger af Stekels type går fejl af dette. Og hvis det lacanianske motto, at det ubevidste er struktureret som et sprog, skal have gyldighed, er det med den følgesætning, at det ikke kan gælde den imaginære del af det ubevidste.

At sproget har sin egen symbolik er en helt anden sag. Det perspektivrige hos Lacan er hans påvisning af, at hvad der gælder for billedsymbolerne på det præverbale niveau, gælder for »billedsproget« på det verbale niveau, nærmere bestemt metaforen og metonymien. Den symbolskabende ækvivalering af analoge fænomener gentages i hver eneste sætning, når den forventede signifiant substitueres af en anden med en overraskende betydningseffekt til følge (og så er det et mindre problem, om man med Laplanche hellere skal vælge termen *metabole* i stedet for *metafor/metonymi*). Når Lacan talte, kunne man indimellem på hans tøyen høre, hvordan han som en anden computer gennemsøgte rækker med tusindvis af ord for at finde netop det, der gav den påbegyndte sætning en smældende betydningseffekt. Bemærk i øvrigt, som Asger Schnack gør opmærksom på i sin artikel, at selv om metaforen er et rent sprogligt fænomen, er det ikke lettere at give den en udtømmende sproglig udlægning end billedsymbolet. Både metaforen og billedsymbolet bryder ud af den gældende logos.

(3) *Funktion*: Et symbol kan være et billede af det fraværende, et forsøg på at indkredse det ukendte eller i metaforen at danne en analogi til det. Det symboliserede ligger i en mere utilgængelig dimension end symbolet, så at sige på grænsen mellem det kendte og det ukendte. Symboliseringen opfylder således et behov for at fremskaffe eller udtrykke det fraværende og uhåndgribelige. I nogle tilfælde er det symboliserede det fortrængte og forbudte, i andre tilfælde det hemmelige og utilgængelige og i atter andre tilfælde det ukendte og fjerne. Symboliseringsretningen er i reglen fra indre til ydre, fra abstrakt til konkret. Symboler er anskueliggørende, hvis ikke direkte visuelle, som når indholdet i en politisk leder oversættes til en satirisk tegning. Symboler er fortættende og enheds-skabende. De er enkeltstående knudepunkter, der samler mange betydninger i sig.

Hvor sproget er fragmenterende, dissekerende og analyserende, er symbolerne samlende og helende. De er fortættende og forenkende, men vinder derved også i udtryksstyrke. Både Freud og Jung er inde på, at de ældste symboler endog spænder over affektpolariteten og udtrykker begge poler af et affektivt ladet begrebsindhold, hvorved de får en »containende« funktion, der kan udnyttes til mange formål, både gode og dårlige.

Symboler kan fremme erkendelsen og bidrage til problemløsninger. Mange betydningsfulde videnskabelige opdagelser er gjort ved lån af modeller fra helt andre områder, og modellen og diagrammet er i sig selv eksempler på symbolske afbildninger, hvor efterfølgende manipulation kan afsløre nye sider af virkeligheden – eller eventuelt føre på vildspor. Symboler kan både tjene kunstnerisk praksis og primitiv propaganda, hvor målet ikke er udforskning af det ukendte, men bevarelse af grænsen til det ukendte som middel til at manipulere længsel og frygt.

De symbolkyndige i et samfund er dem, der varetager dette samfunds grænser til det ukendte. Symbolkendere som orakler, stjernetydere, drømmetydere og psykoanalytikere får derved ofte en særlig samfundsmæssig position, for så vidt som den ukendte verden, de hævder at have adgang til, har alles interesse. I vore dage udfyldes denne rolle i høj grad af de personer, der er kyndige i videnskabelige symboler.

BIBLIOGRAFI:

- ABRAHAM, K. (1922): »Die Spinne als Traumsymbol«. IN: *Psychoanalytischen Studien I* (s. 245-51). Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1971.
- ACHEN, S. T. (1985): *Symboler omkring os*. København: Gad.
- ACHEN, S. T. (1986): *Symboler – hvad er det? Kategorier, historie, funktion*. København: Gad.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1988): *Ødipus-komplekset*. København: Hans Reitzels Forlag.
- BIEDERMANN, H. (1989): *Gads Symbolleksikon*. København: Gad, 1991.
- CIRLOT, J. E. (1962): *A Dictionary of Symbols*. London: Routledge, 1990.
- COOPER, J. C. (1978): *Politikens Symbolleksikon*. København: Politikens Forlag, 1994.
- COX, M. & THEILGAARD, A. (1987): *Mutative Metaphors in Psychotherapy. The Aeolian Mode*. London: Tavistock Publications.
- CURLEY, M. J. (red.) (1979): *Physiologus*. Austin: University of Texas Press.
- DAHLBY, F. (1964): *Symboler og tegn i den kristne kunst*. København: J. Fr. Clausens Forlag, 1965.
- DINES JOHANSEN, J. (1995): »Ikonicitet i litteratur«. *K&K 78* (s. 69-88). Holte: Medusa.
- ESMANN, J. (1995): »Rabbinsk tænkning, mystik, psykokabbalisme og postmoderne tekstteori«. *K&K 78* (s. 131-62). Holte: Medusa.
- FERENCZI, S. (1913): »Zur Ontogenese der Symbole«. IN: *Schriften zur Psychoanalyse I* (s. 172-75). Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1970.
- FERENCZI, S. (1921): »Die Symbolik der Brücke«. IN: *Schriften zur Psychoanalyse 2* (s. 70-73). Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1972.
- FREUD, S. (1900a): *Drømmetydning*. København: Hans Reitzels Forlag, 1974.
- FREUD, S. (1916-1917): »Forelæsninger til indføring i psykoanalysen«. IN: *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger*. København: Hans Reitzels Forlag, 1990.
- FREUD, S. (1933a): »Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen«. IN: *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger*. København: Hans Reitzels Forlag, 1990.
- FROMM, E. (1949): *Det glemte sprog. En orientering i forståelsen af drømme, eventyr og myter*. København: Hans Reitzels Forlag, 1982.

- HINSHELWOOD, R. D. (1989): »Symbol-formation« og »Symbolic equation«. IN: *A Dictionary of Kleinian Thought* (s. 444-456). London: Free Association Books, 1991.
- HÖGBERG, Å. (1984): *Symboler, eventyr, metaforer og deres anvendelse i terapi*. København: Olivia, 1991.
- JAKOBSON, R. (1956): »To aspekter af sproget og to typer afatisk forstyrrelse«. *K&K 78* (s. 47-68). Holte: Medusa, 1995.
- JONES, E. (1916): »The Theory of Symbolism«. IN: *Papers on Psycho-Analysis* (s. 87-144). London: Maresfield Reprints, 1977.
- JUNG, C. G. (1911-1912): *Wandlungen und Symbole der Libido*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. Den reviderede udgave oversat til dansk.
- JUNG, C. G. m.fl. (1964): *Mennesket og dets symboler*. København: Lindhardt og Ringhof, 1991.
- JØRGENSEN, S. (1995): »Metaforen som interaktion. I. A. Richards, M. Black, Lakoff & Johnson«. *K&K 78* (s. 15-38). Holte: Medusa.
- KLEIN, M. (1930): »Symboldannelsens betydning for jeg-udviklingen«. IN: *Psykoanalyse af børn. Udvalgte skrifter* (s. 51-70). København: Rhodos, 1973.
- LACAN, J. (1960): »A la mémoire d'Ernest Jones: Sur sa théorie du symbolisme«. IN: *Écrits* (s. 697-724). Paris: Seuil, 1966.
- LANGER, S. K. (1942): *Menneske og symbol. En studie i fornufiens, ritualets og kunstens symboler*. København: Gyldendal, 1969.
- LAPLANCHE, J. (1980): *Problématiques II. Castration – Symbolisations*. Paris: P.U.F.
- LAPLANCHE, J. (1981): »Sproget og det ubevidste«. IN: *Kultur & Klasse 47* (s. 33-71). København: Akademisk Forlag, 1983.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1949): »L'Efficacité symbolique«. IN: *Anthropologie structurale* (s. 213-34). Paris: Plon, 1985.
- LIEBST, A. (1988): *Øjet og pilen. Fascinationens symboler*. København: Dansk lærerforeningen.
- LIU, C. H. & KENNEDY, J. M. (1993): »Symbolic forms and cognition«. *Psyke & Logos*, 14: 441-56. København: Dansk psykologisk Forlag.
- LORENZER, A. (1970): *Kritik des psychoanalytischen Symbolbegriffs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972.
- MAY, M. (1990): »Kognitive skemaer, basale forestillings-systemer og naiv fysik: En introduktion til kognitiv semantik«. *Psyke & Logos*, 11: 98-120. København: Dansk psykologisk Forlag.
- MILLER, J.-A. (1968): »Action de la structure«. *Cahiers pour l'analyse 9* (s. 93-105). Paris: Seuil.
- MORTENSEN, G. (1972): *Grundsymbols. Tal, bogstaver, geometriske figurer*. København: J. Fr. Clausens Forlag.
- MØHL, B. (1991): »Metaforer i psykoterapi«. *Psyke & Logos*, 12: 62-77. København: Dansk psykologisk Forlag.
- NUNBERG, H. & FEDERN, E. (red.) (1978): *Protokolle der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung. Band III. 1910-1912*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- PIAGET, J. (1968): *La formation du symbole chez l'enfant*, 5. udgave. Neuchatel: Delachaux et Niestle, 1970.
- REICH, W. (1933): *Die Massenpsychologie des Fascismus*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1981.
- RICŒUR, P. (1965): *De l'interprétation. Essai sur Freud*. Paris: Seuil.
- ROSENBAUM, B. & SONNE, H. (1979): »Det er et bånd der taler«. *Analyser af sprog og krop i psykosen*. København: Gyldendal, 1993.
- SEGAL, H. (1957): »Notes on Symbol Formation«. IN: *The Work of Hanna Segal. A Kleinian Approach to Clinical Practice* (s. 49-65). London: Free Association Books, 1988.

- TODOROV, T. (1977): *Théories du symbole*. Paris: Seuil.
- VANGGAARD, T. (1969): *Phallós*. København: Gyldendal.
- VEDFELT, O. (1989): *Drømmenes dimensioner. Drømmenes væsen, funktion og fortolkning*. København: Gyldendal.
- VISHOLM, S. (1993): *Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det modernes psykologi*. København: Politisk revy.
- WINNICOTT, D. W. (1971): *Leg og virkelighed*. København: Hans Reitzels Forlag, 1990.